

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Constance kiezers, wisselaars en thuisblijvers bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 in Amsterdam

Daudt, H.; Lange, J. de

Citation

Daudt, H., & Lange, J. de. (1971). Constance kiezers, wisselaars en thuisblijvers bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 in Amsterdam. *Acta Politica*, 6: 1971(4), 441-465. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451289>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451289>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

lingen zelden of nooit te kunnen aflezen, hoe de betrokken volksvertegenwoordigers tot hun uiteindelijke stellingname zijn gekomen.⁷ Ook al stemmen de leden van de Staten-Generaal grondwettelijk zonder last of ruggespraak, wanneer hun standpunten overeenkomen met of afwijken van die van aanwijsbare groepen burgers, die dat standpunt hebben willen beïnvloeden, is het openbaar motiveren daarvan, ook in de Kamerdebatten, toch zeker het aanbevelen waard.

⁷ Eenzelfde verschijnsel valt te onderkennen bij bestudering van bijvoorbeeld het voorlopig verslag van een bijzondere Tweede-Kamercommissie over de regeringsnota inzake de aanwijzing van militaire oefenterreinen. Hoewel de Kamercommissie tientallen organisaties en personen heeft gehoord, wordt in het voorlopig verslag slechts sporadisch naar de standpunten van de gehoorde instanties verwezen.

Constante kiezers, wisselaars en thuisblijvers bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1970 in Amsterdam

door H. Daudt en J. de Lange

Inleiding

Bij de Provinciale-Statenvierkiezingen van maart 1970 hebben de Nederlandse kiesgerechtigden door afschaffing van de opkomstplicht voor de eerste maal de gelegenheid gekregen om ongestraft thuis te blijven en niet minder dan 31,1% heeft deze mogelijkheid al direct aangegrepen. Daarmee werden de thuisblijvers in één slag de grootste partij in de Nederlandse politieke krachtsverhoudingen. Bovendien werden zij voor alle politieke rekenaars een element van ongewisheid, omdat bij die eerste vrijwillige verkiezingen in Nederland onduidelijk was wie die thuisblijvers waren, wat zij voor motieven hadden, in welke mate zij van de verschillende partijen afkomstig waren, of eenmaal thuisgeblevenen bij de volgende verkiezingen evenmin zouden stemmen dan wel het niet-stemmen als een extra keuzemogelijkheid beschouwen, waarvan de ene keer wel en een volgende maal geen gebruik wordt gemaakt.

Stouthard heeft in *Acta Politica*¹ enkele van deze vragen beantwoord met behulp van gegevens uit zijn landelijke onderzoek naar de Provinciale Statenvierkiezingen. Zijn conclusies hielden o.a. in dat, evenals in andere landen zonder opkomstplicht, thuisblijvers in sterke mate voorkomen onder jongeren en onder die kiesgerechtigden die slechts acht jaar of minder dagonderwijs hebben gehad. Zo bleek² dat onder de kiesgerechtigden jonger dan 35 jaar tweemaal zoveel thuisblijvers waren (35,9%) als onder de kiesgerechtigden van 35 jaar en ouder (17,4%).

Elders³ hebben wij erop gewezen, dat ruim twee maanden later bij de gemeenteraadsverkiezingen van 3 juni dit verschijnsel zich, in Amsterdam althans, in veel minder sterke mate heeft voorgedaan. Wel had ook bij die verkiezingen in Amsterdam de jongste leeftijdsgroep (in ons onderzoek van

¹ Ph. C. Stouthard, 'De verkiezingen van maart 1970', in: *Acta Politica*, VI, 1, blz. 18-29.

² Stouthard, tabel 7, p. 28.

³ H. Daudt en J. de Lange, 'Selectie van politieke informatie bij Amsterdamse kiesgerechtigden', in: *Selectiviteit in de massacommunicatie*, Liber amicorum voor prof. mr. dr. M. Rooij, 1971.

Onze gegevens zijn afkomstig van een onderzoek dat aansluitend op de gemeenteraadsverkiezingen in juni 1970 in Amsterdam is gehouden. Voor deze enquête, die werd uitgevoerd door Bureau Veldkamp/Marktonderzoek, werd een bijdrage ontvangen van de Universiteit van Amsterdam. In de vragenlijst zijn enkele vragen uit het Amsterdamse onderzoek van mevr. drs. C. E. van der Maesen (1966) herhaald, terwijl in de overige vragen de nadruk is gelegd op de verhouding tussen lokale en nationale politiek. Bij de voorbereiding is medewerking verleend door prof. dr. R. J. Mokken en drs. F. N. Stokman, bij de uitvoering door Mathilde Boon, drs. O. Schmidt en P. J. M. Ligthart. De representativiteit van de hiergenoemde leeftijdsgroepen in de steekproef is als volgt samen te vatten:

21 tot 33 jaar) het hoogste percentage niet-stemmers (33,3%), maar dit percentage was bij lange na niet het dubbele van het percentage thuisblijvers onder de ouderen. In onze Amsterdamse steekproef was dit namelijk bij 33- tot 53-jarigen 26,7% en bij 53 jaar en ouderen 25,2%.

De gegevens van Stouthard over het thuisblijven van jong en oud sluiten op frappante wijze aan bij cijfers uit andere landen zonder opkomstplicht. Zo hebben wij in ons artikel, vermeld in noot 3, herinnerd aan *The American Voter*, waarin een overzicht wordt gegeven van de opkomst naar leeftijdsgroepen bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 1952 en 1956; bij de jongste leeftijdsgroepen was destijds het percentage thuisblijvers ongeveer 45 procent, vervolgens nam het af tot ongeveer 20 procent, waarna het percentage weer toeneemt bij de groep van 65 jaar en ouder.

Hoe was nu te verklaren, dat in onze Amsterdamse steekproef dit verschil in thuisblijven bij jong en oud aanmerkelijk minder groot was dan uit buitenlandse onderzoeken normaal bleek en door Stouthard enkele maanden tevoren eveneens als landelijk Nederlands verschijnsel was gesignaleerd? Onze veronderstelling was, dat er bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen onder de jongeren minder thuisblijvers dan 'normaal' waren geweest door het optreden van de Kabouterpartij. Volgens onze steekproef stemde namelijk van de gehele leeftijdsgroep van 21 tot 33 jaar bijna een kwart op de Kabouters; deze jongeren vormden daarmee meer dan drievijfde van de totale Kabouter-aanhang.

Deze veronderstelling leek des te redelijker toen wij gingen zoeken naar de verklaringen die in de Amerikaanse literatuur worden gegeven voor de verschillende mate van politieke participatie, waaronder het kiezen, bij de ver-

	bevolking	steekproef
21 t.m. 32 jaar	25,4%	28,8%
33 t.m. 52 jaar	33,3%	34,3%
53 t.m. 62 jaar	17,1%	17,9%
63 jaar en ouder	24,2%	19,1%
	100 %	100,1%

Het verschil in aantal tussen het totaal van de respondenten (954) en het hier in de tabellen voorkomende totaal (921) wordt veroorzaakt doordat van 30 respondenten geen informatie werd verkregen over hun stemgedrag in beide of één van beide van de hier besproken verkiezingen en verder doordat drie respondenten een onmogelijke keuze vermeldde: één beweerde in maart op de Kabouterpartij te hebben gestemd, twee zeiden toen aan de Bejaardenpartij de voorkeur te hebben gegeven. Beide partijen deden bij die verkiezingen echter niet mee. Er is ook een verschil tussen het percentage thuisblijvers onder de respondenten en het werkelijke percentage niet-stemmers, nl. 27,5% tegenover 39%. In ons eerdere artikel zijn wij op dit verschil ingegaan.

schillende leeftijdsgroepen. Bij Milbrath en in *The American Voter* vindt men als belangrijke factor genoemd, dat jongeren nog 'in mindere mate zijn aangepast aan de maatschappij en om die reden zich minder met politiek bezighouden en o.a. in sterkere mate dan ouderen thuisblijven bij verkiezingen'.⁴ Wij hebben erop gewezen, dat in deze redenering geen rekening wordt gehouden met de mogelijkheid dat 'onaangepasten' zich wel degelijk met de politiek zullen bezighouden, politieke belangstelling zullen hebben en zelfs naar de stembus zullen gaan, indien er protestpartijen zijn die hun 'onaangepastheid' in programma's en daden tot uitdrukking brengen.

Nog extra steun kreeg onze veronderstelling dat zich in Amsterdam een dergelijke situatie had voorgedaan bij de gemeenteraadsverkiezingen, toen wij per leeftijdsgroep onderzochten de steun aan anti-systeempartijen (waaronder niet alleen de Kabouters, maar ook PSP, D'66 en PPR werden gerekend) en aan systeempartijen (alle overige partijen, inclusief in de Amsterdamse situatie de CPN). Het bleek, dat het verschil in kiesgedrag van verschillende leeftijdsgroepen zich niet in de eerste plaats manifesteerde in de mate van niet-stemmen, maar 'vooral in de mate waarin de verschillende leeftijdsgroepen steun geven aan systeem- of anti-systeempartijen'.

Wanneer onze stelling juist is, dat het optreden van de Kabouters bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen voor een minder hoog percentage thuisblijvers onder jongeren dan 'normaal' heeft gezorgd, dan zal echter in Amsterdam bij de Provinciale Statenverkiezingen het door Stouthard landelijk waargenomen patroon eveneens voor de dag moeten komen. Om na te gaan of dit inderdaad het geval was, hebben wij hier de wisselingen in kiesgedrag van Provinciale Staten naar gemeenteraadsverkiezingen onderzocht.

Maar er waren nog andere redenen die ons hiertoe hebben genoopt. In ons eerdere artikel hebben wij Gruijters aangehaald⁵ die erop heeft gewezen, dat nieuwe partijen een grotere aantrekkingskracht hebben op jongere kiezers dan op oudere. Hij veronderstelt, dat dit het gevolg is van een proces van gewenning.

'Elke keer, dat een kiezer op een bepaalde wijze van zijn stemrecht gebruik maakt — zo luidt onze veronderstelling — is hij daardoor de volgende keer meer geneigd het weer op die wijze te doen. Nieuwe groeperingen hebben daarom meer weerstand te overwinnen onder ouderen, van wie velen een stuk electorale gewenning achter zich hebben, dan onder jongeren, die nog niet belast zijn met een electoraal verleden.'

⁴ H. Daudt en J. de Lange, p. 204/205.

⁵ H. Gruijters, K. Schermer, K. Sloodman, *Experimenten in democratie*, Amsterdam, 1967, p. 127.

In deze gedachtengang wordt het succes van de Kabouters speciaal onder jongeren dan mede verklaard uit het feit dat het een nieuwe partij is. Wij hebben erop gewezen, dat dit gewenningsproces mede zou kunnen verklaren waarom in tegenstelling tot het buitenland het thuisblijven onder de oudste leeftijdsgroepen niet sterker toeneemt; ouderen zouden nog niet gewend zijn aan de nieuwe keuzemogelijkheid: het thuisblijven.

Indien dit gewenningsproces zich voordoet op de door Gruijters geschetste wijze, dan zal dit niet alleen kunnen blijken uit de aanhang van nieuwe partijen onder jongeren, het (nog) niet in sterkere mate thuisblijven van de oudste leeftijdsgroepen, maar ook uit de leeftijdssamenstelling van de wisselende kiezers. Men zou dan onder jongeren, die immers een minder sterke gewinning aan een partij zullen hebben, meer wisselaars mogen verwachten dan onder ouderen (tenzij men, wat deze ouderen betreft, uitgaat van de veronderstelling dat men ook went aan het wisselen en dat dan zijn leven lang blijft doen).

Tenslotte was er nog een derde reden voor ons om het kiesgedrag van de ondervraagden bij de gemeenteraadsverkiezingen te vergelijken met hun kiesgedrag bij de Provinciale Statenverkiezingen. Onze eerste beschouwing naar aanleiding van het Amsterdamse verkiezingsonderzoek had als centrale thema de selectie van politieke informatie bij Amsterdamse kiesgerechtigden. Wij meenden uit onze analyse een bevestiging te kunnen afleiden van de stelling, dat het verwerven van politieke informatie politieke belangstelling veronderstelt. Nu bleek o.a. dat Kabouterstemmers politiek zeer goed waren geïnformeerd en moesten worden beschouwd als een politiek sterk geïnteresseerde groep en dat oudere en jongere kiezers op anti-systeempartijen (Kabouters, D'66, PSP en PPR) over plaatselijke politieke zaken een hoger informatie-niveau hadden dan enige andere hier besproken groep kiezers. Er bleek dus een groep wisselaars te zijn die goed geïnformeerd en sterk politiek geïnteresseerd was; de gehele aanhang van de nieuwe Kabouterpartij bestond immers uit wisselaars. Het leek daarom de moeite waard na te gaan hoe het gesteld was met de politieke informatie (en daarom met de politieke belangstelling) van andere groepen wisselaars en van kiezers met constant kiesgedrag.

Constante en wisselende kiezers

Van de 954 ondervraagden in onze steekproef waren er 921 van wie het kiesgedrag zowel bij de gemeenteraadsverkiezingen van 3 juni 1970 als bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 18 maart kon worden vastgesteld. Van deze 921, wier kiesgedrag bij beide verkiezingen in tabel 1 is weergegeven, zal hier bij de verdere beschouwingen worden uitgegaan. In verband met onze vraagstelling hebben wij verder de gegevens uit tabel 1 gesplitst naar vier

Tabel 1, Wisselaars, constante kiezers en thuisblijvers, maart en juni 1970

Provinciale Staten, maart 1970																
Gemeenteraad juni 1970	PvdA	KVP	CPN	VVD	ARP	CHU	PSP	D'66	Kabou- ters	Bejaar- den	PPR	DS'70	BP	overige	niet- stem- mers	totaal
PvdA	139	-	1	-	-	1	2	7	-	-	-	-	-	-	11	161
KVP	-	53	-	1	-	1	-	3	-	-	-	-	-	-	4	62
CPN	7	-	69	-	-	-	1	4	-	-	1	-	-	-	10	92
VVD	-	-	-	62	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	5	69
ARP	-	-	-	-	22	1	-	-	-	-	-	-	1	-	4	28
CHU	1	-	-	1	-	13	-	1	-	-	-	-	-	-	3	19
PSP	1	-	1	-	-	-	10	1	-	-	1	-	-	-	2	16
D'66	4	-	1	1	1	1	-	1	44	-	1	-	1	-	11	65
Kabouters	15	3	9	3	1	-	16	14	-	-	16	-	-	-	29	106
Bejaarden	3	3	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	1	1	3	16
PPR	1	1	-	-	1	-	1	1	-	-	8	-	-	-	-	13
DS'70	4	-	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	1	9
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
overige	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	4
niet-stemmers	32	10	12	14	2	2	3	18	-	-	1	-	1	1	163	259
totaal	207	70	94	85	28	19	35	95	0	0	30	0	6	4	248	921

Tabel 2, Wisselaars, constante kiezers en thuisblijvers, maart en juni 1970, leeftijdsgroepen 21 t.m. 32 jaar

Gemeenteraad	Provinciale Staten														niet-stemmers	totaal
	PvdA	KVP	CPN	VVD	ARP	CHU	PSP	D'66	Kabouter	Bejaarden	PPR	DS'70	BP	overige		
PvdA	21	-	1	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	-	4	29
KVP	-	7	-	-	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	10
CPN	2	-	10	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	7	21
VVD	-	-	-	9	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	12
ARP	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	1	-	-	2	6
CHU	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
PSP	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	2	6
D'66	1	-	-	-	1	-	1	17	-	-	-	1	-	-	7	28
Kabouters	4	-	3	2	1	-	13	10	-	15	-	-	-	-	18	66
Bejaarden	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
PPR	-	1	-	-	1	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	5
DS'70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
overige	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
niet-stemmers	9	-	6	-	1	-	3	11	-	-	-	-	-	1	62	93
totaal	37	8	20	11	6	2	22	45	0	0	18	0	2	1	106	278

Tabel 3, Wisselaars, constante kiezers en thuisblijvers, maart en juni 1970, leeftijdsgroepen 33 t.m. 52 jaar

Gemeenteraad	Provinciale Staten													niet-stemmers	totaal	
	PvdA	KVP	CPN	VVD	ARP	CHU	PSP	D'66	Kabou- ters	Bejaar- den	PPR	DS'70	BP			overige
PvdA	46	-	-	-	-	1	1	3	-	-	-	-	-	-	3	54
KVP	-	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	19
CPN	2	-	34	-	-	-	1	2	-	-	-	-	-	-	1	40
VVD	-	-	-	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	25
ARP	-	-	-	-	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	9
CHU	-	-	-	1	-	5	-	1	-	-	-	-	-	-	1	8
PSP	1	-	-	-	-	-	3	1	-	-	1	-	-	-	-	6
D'66	3	-	1	1	-	-	-	20	-	-	1	-	-	-	3	29
Kabouters	8	3	3	1	-	-	1	3	-	-	1	-	-	-	7	27
Bejaarden	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
PPR	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	4
DS'70	4	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	7
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
overige	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
niet-stemmers	8	5	2	6	-	-	-	6	-	-	1	-	-	-	55	83
totaal	73	26	40	34	8	6	7	37	-	-	6	-	-	-	76	313

Tabel 4, Wisselaars, constante kiezers en thuisblijvers, maart en juni 1970, leeftijdsgroepen 53 t.m. 62 jaar

Provinciale Staten																
Gemeenteraad	PvdA	KVP	CPN	VVD	ARP	CHU	PSP	D'66	Kabou- ters	Bejaar- den	PPR	DS'70	BP	overige	niet- stem- mers	totaal
PvdA	29	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	3	34
KVP	-	17	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	20
CPN	1	-	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15
VVD	-	-	-	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17
ARP	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	8
CHU	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
PSP	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3
D'66	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	4
Kabouters	2	-	3	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	2	9
Bejaarden	-	2	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3
PPR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	3
DS'70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	2
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
overige	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
niet-stemmers	6	2	2	3	1	1	-	1	-	-	-	-	1	-	19	36
totaal	38	21	20	21	8	2	4	9	-	-	5	-	1	-	26	155

Tabel 5, Wisselaars, constante kiezers en thuisblijvers, maart en juni 1970, leeftijdsgroepen 63 jaar en ouder

Provinciale Staten															niet- stem- mers	totaal
Gemeenteraad	PvdA	KVP	CPN	VVD	ARP	CHU	PSP	D'66	Kabou- ters	Bejaar- den	PPR	DS'70	BP	overige		
PvdA	43	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	44
KVP	-	11	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	13
CPN	2	-	11	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	16
VVD	-	-	-	13	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	15
ARP	-	-	-	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
CHU	1	-	-	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-	1	9
PSP	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
D'66	-	-	-	-	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	1	4
Kabouters	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	4
Bejaarden	3	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	3	12
PPR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1
DS'70	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
BP	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	2
overige	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
niet-stemmers	9	3	2	5	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	27	47
totaal	59	15	14	19	6	9	2	4	-	-	1	-	3	-	40	175

leeftijdsgroepen, namelijk van 21 t.m. 32 jaar (tabel 2), 33 t.m. 52 jaar (tabel 3), 53 t.m. 62 jaar (tabel 4) en 63 jaar en ouder (tabel 5). Voor een deel van onze beschouwingen hebben wij de 921 in slechts twee leeftijdsgroepen gesplitst: in degenen beneden de 33 jaar en degenen van 33 jaar en ouder.

Uit tabel 1 is af te leiden, dat 587 van de 921 ondervraagden bij beide verkiezingen een constant kiesgedrag hadden door hetzij in beide gevallen op dezelfde partij te stemmen dan wel beide malen thuis te blijven en dat 334 in kiesgedrag veranderden door hetzij van partij te wisselen dan wel een van beide keren thuis te blijven. Met andere woorden, in twee maanden tijd wisselde het kiesgedrag van niet minder dan 36,3 procent van de 921 Amsterdamse ondervraagden!

Per leeftijdsgroep blijken er grote verschillen te zijn in aantallen wisselaars en constante kiezers of thuisblijvers, zoals is af te leiden uit de tabellen 2, 3, 4 en 5. In tabel 6 zijn deze gegevens samengevat.

Tabel 6, Wisselaars en constante kiezers per leeftijdsgroep

	21 t/m 32		33 t/m 52		53 t/m 62		63 en ouder		Allen	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Wisselaars	144	51,8	99	31,6	42	27,1	49	28,0	334	36,3
Zelfde partijstemmers	72	25,9	159	50,8	94	60,6	99	56,6	424	46,0
Constante thuisblijvers	62	22,3	55	17,6	19	12,3	27	15,4	163	17,7
	278	100	313	100	155	100,0	175	100	921	100

In de eerste plaats blijkt hieruit bij raadpleging van de laatste kolom, dat nog niet de helft van alle ondervraagden, 46%, in twee maanden tijd dezelfde partij is blijven steunen; de overigen waren wisselaars (36,3%) of bleven beide malen thuis (17,7%).

In de tweede plaats zien wij opvallende verschillen in kiespatroon bij de verschillende leeftijdsgroepen, in het bijzonder bij de 21-33-jarigen. Deze leeftijdsgroep, die met 278 mensen 30,2% van alle ondervraagden telde, zorgde voor 144 van alle 334 wisselaars, dus voor 43,1% van alle wisselaars. Uit de eerste kolom is af te lezen, dat *meer dan de helft* van allen in deze leeftijdsgroep tot de wisselaars behoorde (51,8%), dat het percentage constante thuisblijvers met 22,3% hoger was dan in enige andere leeftijdsgroep

en dat slechts een kwart van hen (25,9%) zich in een periode van twee maanden tot dezelfde partij voelde aangetrokken.

Bij de drie overige leeftijdsgroepen bleek steeds de helft of meer tot de constante kiezers op dezelfde partij te behoren; het meest stabiele patroon (in een periode van twee maanden) vertoonden de 53-63-jarigen; van alle vier leeftijdsgroepen hadden zij het hoogste percentage constante partijstemmers (60,7%), het laagste percentage wisselaars (27,1%) en eveneens het laagste percentage constante thuisblijvers (12,3%).

Deze cijfers steunen de veronderstelling, dat Gruijters' gewenningsproces niet alleen betrekking heeft op kiezers op nieuwe partijen, maar voor alle wisselaars geldt: jonge kiesgerechtigden, nog niet gewend aan het stemmen op een bepaalde partij, hebben aanmerkelijk hogere percentages wisselaars dan oudere kiesgerechtigden. Hiermee wordt tevens de en passant op blz. 444 geopperde alternatieve veronderstelling weerlegd, dat er in het algemeen ook een neiging zou kunnen zijn om te wennen aan het wisselen zelf, dat men dan zijn gehele leven zou blijven doen. Kennelijk is de gewenning waarvan Gruijters rept, een gewenning aan een partijbinding. Dit proces dat Gruijters *veronderstelt* ter verklaring van zijn gegevens, komt op frappante wijze overeen met de 'partij-identificatie' die is *aangehouden* bij de Amerikaanse onderzoeken uit Michigan. In *The Voter Decides* wordt deze als volgt omschreven:

'The sense of personal attachment which the individuals feels toward the group of his choice is referred to in this chapter as identification and, with respect to parties as groups, as party identification.'

In *The American Voter* wordt aangetoond, dat deze party identification sterker wordt naarmate zij langer duurt en daarover wordt opgemerkt:

'This pattern of relationships fits very well a more general thesis that group identification is a function of the proportion of a person's life he has been associated with the group. The longer a person thinks of himself as belonging to a party, the stronger his sense of loyalty to it will become. This means also that as time passes, stress of increasing severity must be required to induce him to shift his allegiance to the opposing party, or even to cast a vote 'away' from his party. Moreover, if he is in fact driven from one party to the other by critical events during his adult life, the rate at which his identification with the new party will develop will be less rapid the more advanced his age, just as an older man migrating to a new country will learn its customs less rapidly than a younger person.'

⁶ A. Campbell, G. Gurin, W. E. Miller, *The Voter Decides*, 1954, p. 88-89; A. Campbell, Ph. E. Converse, W. E. Miller, D. E. Stokes, *The American Voter*, 1960, p. 163-164.

Wij hebben hierboven gezien dat in een zo korte periode als twee maanden ruim een derde van alle ondervraagde kiesgerechtigden tot de wisselende kiezers bleek te behoren. Twee speciale factoren kunnen tot dit hoger percentage hebben bijgedragen. In de eerste plaats is door afschaffing van de opkomstplicht het niet-stemmen wellicht een aantrekkelijke keuzemogelijkheid geworden waarvan sommigen zich misschien pas de tweede keer, bij de gemeenteraadsverkiezingen, goed bewust zijn geworden. Indien dit verschijnsel zich heeft voorgedaan, zal men een groot aantal ondervraagden moeten vinden die van een partijkeuze in maart naar niet-stemmen in juni zijn gewisseld. In de tweede plaats ging het in juni om een ander soort verkiezing dan in maart. Terwijl de Provinciale Statenverkiezingen in het algemeen geacht worden een weerspiegeling te geven van het oordeel over de nationale politieke problemen, kunnen bij gemeenteraadsverkiezingen lokale politieke problemen bijdragen tot een andere opstelling van de kiezers. In Amsterdam kreeg dat deze keer zijn meest spectaculaire vorm door het optreden van de Kabouterpartij met zijn speciale accentuering van lokale problemen. Om na te gaan of deze factoren in sterke mate verantwoordelijk waren voor het hoge percentage wisselaars, hebben wij de wisselaars in vijf groepen gesplitst:

- I — wisselaars van een partijkeuze in maart naar niet-stemmen in juni;
- II — wisselaars van een partijkeuze in maart naar de Kabouterpartij in juni;
- III — wisselaars van niet stemmen in maart naar de Kabouterpartij in juni;
- IV — wisselaars van niet-stemmen in maart naar enigerlei partij met uitzondering van de Kabouters in juni;
- V — wisselaars van een partijkeuze in maart naar een andere partij met uitzondering van de Kabouterpartij in juni.

Uit tabel 7 blijkt, dat ruim de helft van alle wisselingen veroorzaakt kan zijn door de vermelde twee speciale factoren; 28,7% wisselde van een partijkeuze naar niet-stemmen (I); 23,1% wisselde van een partijkeuze naar de Kabouters (II). Bovendien kwam de helft van alle partijwisselingen (II + V) de Kabouters ten goede die overigens slechts in bescheiden mate aantrekkingskracht hadden voor niet-stemmers in maart (III).

Wanneer wij de verdeling over deze vijf typen wisselaars bekijken voor kiesgerechtigden onder 33 jaar vergeleken met 33 jaar en ouderen, dan blijken er opvallende verschillen te zijn.

Bij de 33 jaar en ouderen wordt de grootste groep, evenals bij alle wisselaars, gevormd door wisselaars van het type I, de wisselaars van een partij naar niet-stemmen: ruim een derde (34,2%) van de oudere wisselaars behoort hier toe. Bij de jonge kiesgerechtigden komt dit type met ruim een vijfde (21,5%) op de tweede plaats, terwijl type II, de wisselaars van partij naar Kabouters,

Tabel 7, Wisselaars van maart tot juni 1970, gesplitst naar vijf typen

		Abs.	%
(I)	Partij → niet-stemmen	96	28,7
(II)	Partij → Kabouters	77	23,1
(V)	Partij → andere partij minus Kabouters	76	22,8
(IV)	Niet-stemmen → andere partij minus Kabouters	56	16,8
(III)	Niet-stemmen → Kabouters	29	8,7
		334	100,1

Tabel 8, Wisselaars van maart tot juni beneden 33 jaar en van 33 jaar en ouder, gesplitst naar vijf typen

		21 t/m 32 jaar		33 jaar en ouder	
		abs.	%	abs.	%
II.	Partij → Kabouters	48	33,3	29	15,3
I.	Partij → Niet-stemmen	31	21,5	65	34,2
IV.	Niet-stemmen → andere partij minus Kabouters	26	18,1	30	15,8
V.	Partij → andere partij minus Kabouters	21	14,6	55	28,9
III.	Niet-stemmen → Kabouters	18	12,5	11	5,8
		144	100	190	100

aan de top staat. Bij de ouderen komen deze wisselaars met 15,3% op de vierde plaats. Bij de ouderen is het aantal wisselingen tussen partijen minus de Kabouters tweemaal zo hoog (28,9%) als bij de jongeren (V); type III, wisselen van niet-stemmen naar Kabouters komt bij jongeren ruim tweemaal zoveel voor als bij de ouderen.

De afkomst van de Kabouter-aanhang

Uit tabel 1 en 2 was al af te leiden dat de Kabouterpartij op jonge kiezers de grootste aantrekkingskracht had: 66 van de 106 Kabouterkiezers uit onze steekproef waren afkomstig uit de leeftijdsgroep van 21 tot 33 jaar; de oudste twee leeftijdsgroepen gaven nauwelijks enige steun aan de Kabouters zoals is af te lezen uit tabel 9.

Tabel 9, Kabouter-aanhang gesplitst naar leeftijdsgroepen

	abs.	%
21 t/m 32 jaar	66	62,3
33 t/m 52 jaar	27	25,5
53 t/m 62 jaar	9	8,5
63 jaar en ouder	4	3,8
	106	100,1

Waar kwamen de Kabouterstemmen nu vandaan? In tabel 7 en 8 hebben wij al kunnen zien, dat 29 niet-stemmers in maart de Kabouters in juni hebben gesteund. Tabel 10 toont aan, dat de *partijwisselingen* ten gunste van de Kabouters voornamelijk ten koste gingen van de 'linkse' partijen; 70 van de 106, 66,0%, waren afkomstig van PPR, PSP, PvdA, D'66 en CPN. De 'anti-systeempartijen' verloren vooral jonge kiezers (die het grootste deel van hun aanhang uitmaken); bij PvdA en CPN gingen meer ouderen dan jongeren naar de Kabouters over.

Systeem- en anti-systeempartijen

Elders hebben wij erop gewezen, dat van de jonge kiezers bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen 37,6%⁷ een proteststem heeft uitgebracht op een van de vier anti-systeempartijen D'66, PSP, PPR en Kabouters, 33,3% niet stemde en slechts 29,1% stemde op een van de overige partijen die wij als systeempartijen hebben omschreven (inclusief de CPN in de Amsterdamse situatie). Nu blijkt uit onze analyse van de wisselaars, dat het grootste percentage wisselaars zich eveneens onder jongeren voordoet en dat, getuige de

⁷ H. Daudt en J. de Lange, tabel 15.

Tabel 10, Partijafkomst van Kabouterstemmers

	33-	33+	Allen
PPR	15	1	16
PSP	13	3	16
PvdA	4	11	15
D'66	10	4	14
CPN	3	6	9
KVP	0	3	3
VVD	2	1	3
AR	1	0	1
Niet-stemmen	18	11	29
	66	40	106

afkomst van de Kabouteraanhang, er veel wordt gewisseld binnen de groep van anti-systeempartijen. Dit leidde tot het vermoeden, dat een groot deel van de wisselingen tussen partijen zich zou afspelen binnen bepaalde typen partijen, bijvoorbeeld binnen de groep van systeempartijen enerzijds en binnen de groep van anti-systeempartijen anderzijds. Wanneer men nu de wisselingen tussen verschillende systeempartijen onderling als constant kiesgedrag beschouwt en eveneens wisselingen tussen de verschillende anti-systeempartijen onderling, dan zou men zes typen wisselaars overhouden, namelijk

- 1 — van niet-stemmen naar anti-systeempartijen;
- 2 — van systeempartijen naar anti-systeempartijen;
- 3 — van anti-systeempartijen naar niet-stemmen;
- 4 — van systeempartijen naar niet-stemmen;
- 5 — van anti-systeempartijen naar systeempartijen;
- 6 — van niet-stemmen naar systeempartijen.

In dat geval worden dus bijvoorbeeld alle PPR, PSP en D'66 kiezers uit maart, die in juni op de nieuwe Kabouterpartij hebben gestemd, tot de constante kiezers gerekend.

Ook bij deze indeling zijn er weer opvallende verschillen in typen wisseling tussen jong en oud, zoals blijkt uit tabel 11.

Tabel 11, Wisselaars tussen systeempartijen, anti-systeempartijen en niet-stemmen

		Allen		33-		33+	
		%		%		%	
(4)	S → N	74	29,7	17	17,4	57	37,8
(2)	S → A	44	17,7	15	15,3	29	19,2
(6)	N → S	43	17,3	17	17,4	26	17,2
(1)	N → A	42	16,9	27	27,6	15	9,9
(5)	A → S	24	9,6	8	8,2	16	10,6
(3)	A → N	22	8,8	14	14,3	8	5,3
		249	100	98	100,2	151	100

Bij degenen van 33 jaar en ouder bestond het hoogste percentage wisselaars uit mensen die van een systeempartij overgingen naar niet-stemmen; 37,8% behoorde hiertoe, dat is meer dan tweemaal zoveel als bij de jongeren het geval was (17,4%).

Bij de jongeren daarentegen bestond de grootste groep wisselaars uit degenen die van niet-stemmen in maart overgingen naar anti-systeempartijen in juni, namelijk 27,6%, dat is bijna driemaal zoveel als bij de 33 jaar en ouderen (9,9%). Uit tabel 2 is af te leiden, dat van de 27 mensen om wie het ging, 18 naar de Kabouters gingen, de overige 9 naar D'66 (7) en de PSP (2).

Wanneer wij naar de kolom allen in tabel 11 kijken, dan blijkt dat in dit wisselingsproces de systeempartijen de grote verliezers waren. Uit de eerste twee rijen is te constateren, dat van alle wisselaars 47,4% (29,7 + 17,7) de systeempartijen vaarwel zei om hetzij niet te gaan stemmen dan wel een anti-systeempartij te steunen; uit de derde en vijfde rij blijkt, dat de tegengestelde wisseling, van niet-stemmen of anti-systeempartij, slechts 26,9% (17,3 + 9,6) van de wisselaars kon bekoren.

Een activering van de politieke belangstelling, gericht tegen het systeem, is af te leiden uit de vierde en zesde rij; 16,9% van de wisselaars veranderde van niet-stemmen naar een keuze voor een anti-systeempartij, waartegenover slechts de helft (8,8%) in omgekeerde richting wisselde.

Uit dit overzicht is nog iets anders af te leiden, namelijk of bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen de afwijking van het 'normale' patroon van

thuisblijven onder jongeren moest worden verklaard uit het spectaculaire optreden van de Kabouters. Indien dat het geval is, dan zou het kiesgedrag in Amsterdam bij de Provinciale Statenverkiezingen meer moeten overeenkomen met de landelijke gegevens van Stouthard. Tabel 11 geeft steun aan ons vermoeden. Uit kolom 2 blijkt dat 27,6% van de jongere wisselaars van niet-stemmen in maart is overgegaan naar stemmen in juni op een anti-systeempartij, waartegenover slechts de helft (14,3%) in tegengestelde richting wisselde. Daarentegen werd bij de jongeren de wisseling van systeempartijen naar niet-stemmen precies gecompenseerd door de tegengestelde wisseling (rij 1 en 3; 17,4%).

Een exacter beeld is te verkrijgen aan de hand van de tabellen 12, 13, 14, 15 en 16.

Tabel 12, Allen

Provinciale Staten				
Gemeenteraad	Anti-systeem	Niet-stemmen	Systeem	
Anti-systeem	114	42	44	200
Niet-stemmen	22	163	74	259
Systeem	24	43	395	462
	160	248	513	921

Tabel 13, Leeftijdsgroep 21 t.m. 32 jaar

Provinciale Staten				
Gemeenteraad	Anti-systeem	Niet-stemmen	Systeem	
Anti-systeem	63	27	15	105
Niet-stemmen	14	62	17	93
Systeem	8	17	55	80
	85	106	87	278

Tabel 14, Leeftijdsgroep 33 t.m. 52 jaar
Provinciale Staten

Gemeenteraad	Anti-systeem	Niet-stemmen	Systeem	
Anti-Systeem	34	10	22	66
Niet-stemmen	7	55	21	83
Systeem	9	11	144	164
	50	76	187	313

Tabel 15, Leeftijdsgroep 53 t.m. 62 jaar
Provinciale Staten

Gemeenteraad	Anti-systeem	Niet-stemmen	Systeem	
Anti-systeem	6	3	1	10
Niet-stemmen	0	27	20	47
Systeem	1	10	107	118
	7	40	128	175

Uit de onderste rij van tabel 12 blijkt, dat 248 van alle kiesgerechtigden in de steekproef thuisbleef bij de Provinciale Statenverkiezingen, dat is 26,9% (tegenover 28,1% in juni).

Uit tabel 13 blijkt, dat onder de jongeren bij de Provinciale Statenverkiezingen 106 van de 278 thuisbleven, dat is 38,1% tegenover 33,5% bij de gemeenteraadsverkiezingen. Uit tabel 14, 15 en 16 is te berekenen, dat onder de 33 jaar en ouderen bij de Provinciale Statenverkiezingen 142 van de 643 thuisbleven, dat is 22,1% tegenover 25,8% bij de gemeenteraadsverkiezingen.

In tabel 17 zijn de percentages van jongeren en ouderen bij beide verkiezingen samengevat.

Tabel 16, Leeftijdsgroep 63 jaar en ouder
Provinciale Staten

Gemeenteraad	Anti-Systeem	Niet-stemmen	Systeem	
Anti-systeem	11	2	6	19
Niet-stemmen	1	19	16	36
Systeem	6	5	89	100
	18	26	111	155

Tabel 17, Stemgedrag naar leeftijdsgroepen in Amsterdam bij verkiezingen voor Provinciale Staten in maart 1970 en gemeenteraadsverkiezingen in juni 1970 (in percentages)

	Provinciale Staten		Gemeenteraad	
	33-	33+	33-	33+
Anti-systeempartijen	30,6	11,7	37,8	14,8
Niet-stemmen	38,1	22,1	33,5	25,8
Systeempartijen	31,3	66,3	28,8	59,4
	100	100,1	100,1	100
	n = 278	n = 643	n = 278	n = 643

Er is dus een toeneming van het aantal thuisblijvers onder ouderen tegenover een afnemende van het aantal niet-stemmers onder de jongeren. Bij de Provinciale Statenverkiezingen ziet men dan ook in Amsterdam een patroon dat in de richting gaat van het door Stouthard landelijk gesignaleerde. Kennelijk heeft dus de mogelijkheid van een proteststem het percentage thuisblijvers onder jongeren beneden het 'normale' peil gedrukt bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen. Maar een andere factor heeft eveneens ertoe bijgedragen, dat het verschil in thuisblijvers bij jong en oud betrekkelijk gering is: tegenover een daling van het percentage thuisblijvers onder jongeren staat namelijk een stijging onder ouderen en uit de derde kolom van tabel 11 blijkt,

dat dit voornamelijk ten koste van de systeempartijen is geschied.

Neemt men stemmen op een anti-systeempartij en thuisblijven samen als varianten van een negatieve uitspraak over het systeem en daartegenover stemmen op een systeempartij als een positieve uiting, dan blijkt uit de twee bovenste rijen van tabel 11 dat bijna drievijfde (57,0%) van de oudere wisselaars in de korte periode tussen de beide verkiezingen van een positieve naar een negatieve uitspraak overging, terwijl maar 27,8% de tegenovergestelde beweging maakte (rijen genummerd 6 en 5). De overeenkomstige cijfers voor de jongeren zijn 32,7% en 25,6%, maar daarbij dient men te bedenken dat van deze groep 41,9% van de ene variant van een negatieve uitspraak overging naar een andere variant, m.a.w. eerst niet stemde en later op een anti-systeempartij, of omgekeerd. Slechts 15,2% van de oudere wisselaars deed dit. De twee mogelijkheden om onvrede met het bestaande politieke systeem te uiten, worden in verschillende mate door jong en oud benut; jongeren brengen in sterkere mate de energie op om met hun stem tegen het systeem te ageren (en blijven zoals elders aangetoond hun politieke belangstelling houden, ouderen houden het in hoge mate voor gezien (en blijken in dat geval ook minder politieke belangstelling te hebben).

De thuisblijvers

Waar kwamen nu de thuisblijvers vandaan? In tabel 12 is al aangegeven, dat 259 van de 921 in juni tot deze groep behoorden. Zij waren als volgt over de verschillende leeftijdsgroepen verdeeld.

Tabel 18, Thuisblijvers in juni verdeeld over verschillende leeftijdsgroepen

	absolute aantallen
21 t/m 32 jaar	93
33 t/m 52 jaar	83
53 t/m 62 jaar	36
63 jaar en ouder	47
Allen	259

In tabel 17 is al aangegeven, dat het ging om 33,5% van alle jonge kiesgerechtigden en om 25,8% van alle ouderen.

Uit de tabellen 11 t.m. 16 is het overzicht in tabel 19 af te leiden.

Van alle thuisblijvers in juni in elke leeftijdsgroep behoort drievijfde tot een

Tabel 19, Thuisblijvers in juni

	33-		33+	
Afkomstig van systeempartijen	17	18,3%	57	34,3%
Afkomstig van anti-systeempartijen	14	15,1%	8	4,8%
Constante niet-stemmers	62	66,7%	101	60,8%
	93	100,1%	166	99,9%

derde in een periode van twee maanden tot de constante thuisblijvers; van alle niet-constante thuisblijvers is in juni bij de jongeren ongeveer evenveel afkomstig van de systeempartijen als van de anti-systeempartijen; bij de ouderen domineert de afvalligheid van de systeempartijen, hetgeen begrijpelijk is gezien de lage steun die de anti-systeempartijen bij de Provinciale Statenverkiezingen van ouderen ontvingen. Uit de tabellen 2 t.m. 5 blijkt, dat van de anti-systeempartijen D'66 bij de jongeren 11 verloor aan niet-stemmers en bij de ouderen 7, de PPR alleen één oudere kwijt raakte en de PSP uitsluitend drie jongeren.

Welke systeempartijen verloren hun aantrekkelijkheid voor de kiezers en werden leveranciers van thuisblijvers? Uit de tabellen 2 t.m. 5 is het volgende overzicht samen te stellen.

Tabel 20, Partijafkomst van niet-stemmers (uitsluitend systeempartijen)

	allen	33-	33+
PvdA	32	9	23
VVD	14	-	14
CPN	12	6	6
KVP	10	-	10
CHU	2	-	2
AR	2	1	1
Boerenpartij	1	-	1
Overige	1	1	-
	74	17	57

Politieke informatie en politieke belangstelling bij verschillende groepen kiesgerechtigden

In ons eerder genoemde artikel hebben wij erop gewezen, dat de selectie van politieke informatie als een indicator voor de politieke belangstelling kan

worden beschouwd. Wij hebben daar onderzocht in welke mate jonge en oude kiezers en thuisblijvers bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen politieke informatie verwierven via televisie, radio, dag- en weekbladen en daaruit conclusies getrokken over hun mate van politieke belangstelling. Enkele conclusies waren, dat thuisblijvers in ieder opzicht via de massamedia minder politiek nieuws vergaarden dan kiezers (en mede om die reden als weinig politiek belangstellend moeten worden beschouwd), dat Kabouterstemmers zeer goed geïnformeerd waren en politiek sterk geïnteresseerd waren en dat oudere en jongere kiezers op anti-systeempartijen bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen in 1970 over plaatselijke politieke zaken een hoger informatieniveau hadden dan enige andere groep kiezers.

Nu wij de gegevens over wisselaars hebben, kunnen wij ook nagaan hoe het is gesteld met de informatie (en daarmee de politieke belangstelling) van de wisselaars. Wij zullen hierbij uitgaan van de vijf typen wisselaars die in tabel 7 zijn onderscheiden en hun belangstellingsniveau vergelijken met dat van de kiezers die beide malen op dezelfde partij hebben gestemd en met dat van de thuisblijvers bij beide verkiezingen. Als indicator voor politieke belangstelling zullen wij hier alleen de mate van informatie van lokaal politiek nieuws uit de dagbladen hanteren. De gegevens hiervoor werden verkregen uit antwoorden op de volgende vraag uit de enquête:

Tabel 21, Percentage geregelde lezers van plaatselijk politiek nieuws bij zeven typen kiesgerechtigden

1 Wisselaars van partij		
naar Kabouters	81,8% (63)	n = 77
2 Wisselaars van niet-stemmen		
naar Kabouters	68,9% (20)	n = 29
3 Constante zelfde partijstemmers	63,9% (271)	n = 424
4 Wisselaars van partij		
naar niet-stemmen	62,5% (60)	n = 96
5 Wisselaars van partij naar		
andere partij minus Kabouters	55,2% (42)	n = 76
6 Wisselaars van niet-stemmen		
naar een partij minus Kabouters	53,6% (30)	n = 56
7 Constante niet-stemmers	49,0% (80)	n = 163
Allen	61,5% (566)	n = 921

'Als er in de krant iets staat over plannen en voorstellen van het gemeentebestuur of over iets dat door het gemeentebestuur gedaan wordt, zoals vestiging van industrie, openbaar vervoer, leest u dat wel eens? Kunt u dit beantwoorden m.b.v. dit kaartje?'

Van alle 921 ondervraagden zeiden 566, dus 61,5%, dit soort nieuws geregeld te lezen. In tabel 21 zijn de percentages voor 7 typen kiesgerechtigden weergegeven.

Uit deze tabel blijkt dat het zinvol is verschillende typen wisselaars te onderscheiden; het zijn groeperingen die bijvoorbeeld qua politieke belangstelling sterk uiteenlopen. De grootste verschillen vindt men tussen diegenen die wisselden van enigerlei partijkeuze in maart naar de Kabouters in juni en diegenen die wisselden van niet-stemmen in maart naar enigerlei partijkeuze afgezien van de Kabouters in juni. Van alle wisselaars van een partij naar de Kabouters (1) behoorde 81,8% tot de geregelde lezers van plaatselijk politiek nieuws; van alle wisselaars van niet-stemmen naar enigerlei partij minus de Kabouters (6) behoorde slechts 53,6% tot de geregelde lezers.

Elders hebben wij aangegeven,⁸ dat van alle Kabouterstemmers in juni, die dus allen wisselaars waren, 78,3% tot de geregelde lezers van plaatselijk politiek nieuws behoorden; dit percentage was hoger dan bij de aanhang van enige andere partij. Uit de hier gegeven tabel blijkt, dat er binnen deze groep nog een opmerkelijk verschil is in belangstellingsniveau tussen diegenen die in maart wel (1) en niet (2) hebben gestemd. Eveneens hebben wij in ons vorige artikel vermeld, dat van alle niet-stemmers in juni 53,8% tot de geregelde lezers van plaatselijk nieuws behoorde. Hier is eveneens deze groep niet-stemmers gesplitst in diegenen die in maart wel (4) en niet (7) hadden gestemd. Het blijkt dat de constante niet-stemmers een aanmerkelijk lager belangstellingsniveau hadden dan diegenen die in maart nog naar de stembus waren gegaan. Tenslotte, in ieder geval bij deze twee verkiezingen was het belangstellingsniveau van de constante kiezers op dezelfde partij (3) lager dan dat van twee typen wisselaars.

Wij hebben in het voorgaande gewezen op het opmerkelijke kiesgedrag van jongeren bij de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen. Wij hebben daarbij aangetoond dat de Kabouterpartij een grote rol heeft gespeeld en dat inderdaad van een zeer bewuste keuze mag worden gesproken, nu de Kabouteraanhang blijkt geeft van een relatief hoog niveau van politieke informatie en belangstelling voor de politiek, in het bijzonder voor de lokale politiek. Aan de lokale politiek gaf de Kabouterpartij metterdaad veel aandacht.

Het onderzoeksmateriaal biedt aanknopingspunten voor verder onderzoek op

⁸ H. Daudt en J. de Lange, tabel 10.

dit punt, bijvoorbeeld naar de motiveringen van het stemgedrag, naar de houding van de respondenten tegenover de lokale autoriteiten in vergelijking met die tegenover de nationale gezagsdragers en naar de politieke strijdpunten, die men ten tijde van de verkiezingen actueel achtte. Wij hopen zodra de gegevens — die o.m. uit de antwoorden op een aantal open vragen moeten worden verkregen — hiervoor beschikbaar zijn het onderzoek ook op de zojuist genoemde vraagpunten voort te zetten.

Organski's fasen van politieke ontwikkeling door Rob Hoppe

A, Korte weergave van de inhoud van het boek¹

Het doel van zijn boek, zo stelt Organski in het voorwoord, is het aangeven van een nieuw theoretisch framework voor de vergelijkende politicologie. De basisassumptie van dat framework is Organski's politieke wereldbeeld: 'The world today is a world of nations in construction.'² Al die naties in opbouw doorlopen een bepaalde ontwikkeling, waarbinnen een aantal fasen te onderscheiden zijn.

Nationale ontwikkeling, groei of modernisatie in het algemeen wordt volgens Organski gekenmerkt door toenemende economische produktiviteit, door toenemende geografische en sociale mobiliteit, en door toenemende politieke efficiency in het mobiliseren van menselijke en materiële hulpbronnen van de natie voor nationale doeleinden. Organski verbindt aan deze constatering een kritiek op hen, die de mate van economische ontwikkeling gebruiken als indicator voor ontwikkeling in het algemeen. Hij ontkent niet de evidente relatie tussen politieke en sociale ontwikkeling enerzijds, en economische ontwikkeling anderzijds, maar stelt dat eerstgenoemde vormen van ontwikkeling zeer wel in tempo en prioriteit kunnen verschillen van laatstgenoemde vorm van ontwikkeling. Organski zelf gaat expliciet uit van de veronderstelling, dat een zekere mate van politieke modernisatie vooraf gaat aan een zekere mate van economische modernisatie.

Omdat hij tot nu toe drie vormen van ontwikkeling onderscheiden heeft — te weten economische, sociale en politieke — ziet Organski zich genoodzaakt zijn focus duidelijk te richten op politieke ontwikkeling: 'Political development can be defined as increasing governmental efficiency in utilizing the human and material resources of the nation for national goals.' Politieke ontwikkeling kent trouwens nog een tweede aspect: 'The primary function of national government (...) changes as a nation moves from one stage to another.'³ Die fasen zijn dan de volgende:

1 — De politiek van de primitieve eenwording. Het begin van deze fase is moeilijk vast te stellen. Voor Europa begint hij in de loop van de zestiende eeuw; voor het grootste gedeelte van de rest van de wereld begint hij pas bij het ontstaan van de Europese koloniën. Het eind van deze fase valt ruwweg samen met het begin van de industrialisatie, de fase die Rostow 'take-off' noemt. De primaire functie van de regering is hier het scheppen van nationale eenheid. Dit houdt onder andere in: het vestigen van een centraal politiek

¹ A. F. K. Organski, *The Stages of Political Development*, New York, 1967 (in het vervolg te citeren als: Organski).

² Organski, p. 3.

³ Organski, p. 7.